

PER QUÈ VAN FRACASSAR ECONÒMICAMENT ELS PAÏSOS DE L'EST ?

Antoni Segura i Mas

A través d'una incisiva anàlisi, l'autor ens presenta la situació fràgil en què vivien les economies de l'est europeu, desvetllant llurs paradoxes i contradiccions fins albirar les causes que, al seu parer, han menat aquests estats a la crisi actual.

Aquest text procedeix d'una conferència que l'autor pronuncià amb motiu de l'obertura del curs 1991-92 del Centre d'Estudis del Bages i ha estat gentilment cedit per la Fundació Caixa de Manresa.

Els canvis experimentats per la Unió Soviètica i l'Europa de l'est en els darrers dos anys han comportat l'enfonsament d'un sistema d'organització econòmica que durant setanta anys s'havia presentat com alternatiu al capitalisme. Segurament no tenim encara totes les dades per intentar aportar una explicació global dels canvis que s'estan produint. El que segueix no té tampoc aquesta pretensió. Es limita a efectuar una breu anàlisi de la història econòmica de l'URSS i de l'Europa de l'est durant el període comunista, i a afegir una sèrie de reflexions sobre algunes de les causes que poden estar darrere del fracàs econòmic d'aquests països. En la mesura del possible

s'intenta que aquestes reflexions tinguin un punt de referència, l'evolució seguida per l'Europa occidental en aquest mateix període de temps. Crec oportú mantenir aquesta referència perquè és justament el «mirall» de l'Europa occidental i el «mite» de les bondats de l'economia de mercat el que sembla haver donat l'impuls definitiu als pobles i als dirigents d'aquests països per abandonar el que, segurament de forma incorrecta, s'ha anomenat durant dècades el «socialisme real» i per intentar la transició cap a un sistema de llibertats democràtiques i de mercat homologable al que coneix l'altra meitat d'Europa. Ací, precisament, apareix, al meu entendre, el primer punt que

Ofrenes populars en recordança a les víctimes de la Primavera de Praga del 1968 (foto Antoni Daura).

caldrà precisar. Hi tornaré més endavant, ara n'hi ha prou amb assenyalar que possiblement el capitalisme de l'Europa occidental, on el sector públic genera sovint entre el 30 o 40% o més del Producte Interior Brut, on ocupa uns percentatges de població activa que directament –funcionaris– o indirectament –contractes amb empreses formalment privades per realitzar determinades infraestructures o activitats públiques–, on existeix una ampla o gairebé total cobertura pública de la sanitat, de l'ensenyament, de la jubilació, de l'atur, de les comunicacions, etc., no és exactament el tipus de capitalisme que sembla que pot acabar implantant-se a l'Europa de l'est. La transició que s'està donant en aquests països i l'espontani rebuig de tot el que recordi a la iniciativa pública sembla que els aproxima més cap al model del capitalisme nord-americà o japonès que no pas europeu. En altres paraules, existeix una contradicció de fons entre el «mirall» que durant els darrers anys ha impulsat els canvis a l'Europa de l'est, és a dir, el funcionament polític-econòmic de l'Europa occidental, les inversions que el Mercat Comú adreça a aquests països per tal de facilitar i lubricar aquests canvis i el tipus de capitalisme que sembla que pot acabar consolidant-se –sinó ho ha fet ja– en aquests països. Potser no cal parlar de contradicció sinó de nova divisió internacional del treball i, en aquest cas, caldrà demanar-se quina és la funció d'aquests països en un nou mercat mundial que, amb la seva incorporació, coneixerà una ampliació com no s'havia produït des de l'època del colonialisme.

A fi i efecte de poder intentar respondre a la qüestió de quin pot ésser el possible encaix de les economies dels països de l'est en el mercat mundial, no n'hi ha prou amb conèixer la seva situació actual –tasca d'altra banda difícil atesa la manca de precisió dels objectius econòmics a curt i mig termini que caracteritza a les polítiques d'aquests països– sinó que resulta imprescindible saber quina ha estat la seva evolució econòmica durant el període de les denominades «democràcies po-

pulars» i l'herència econòmica del seu passat més immediat. Tanmateix aquesta no és una tasca gens fàcil ni per l'amplitud del període a considerar ni per les eines al nostre abast. En efecte, un dels principals obstacles amb què ens trobem quan volem aproximar-nos a l'evolució econòmica d'aquests països és el de la imprecisió i la inexactitud de les estadístiques oficials que, molt sovint, responien més a interessos propagandístics o burocràtics que no pas a una descripció fiable de la realitat. Val a dir que aquest problema no ha estat assenyalat solament pels investigadors occidentals, sinó que constitueix un dels principals handicaps a superar pels economistes que impulsen la transició econòmica a l'Europa de l'est. En concret, a la Unió Soviètica, les estadístiques que donen compte dels resultats dels diferents Plans Quinquennals acostumen a presentar els resultats sota els epígrafs de «rublos gastats», tones-quilòmetres transportades, tones produïdes, etc. D'aquesta manera, s'encobreix el fet que, moltes vegades, aquests Plans Quinquennals estimulaven l'elaboració de productes costosos en detriment de la de models més barats, les produccions de la indústria pesant en comptes dels productes de la indústria lleugera dels metalls, el transport de mercaderies voluminoses i de gran pes a llargues distàncies i l'abandó dels petits recorreguts que precisa la indústria de béns de consum. En definitiva, les estadístiques potser ens ajuden poc a l'hora d'avaluar la importància real de la producció, però, en canvi, palesen clarament la poca consideració que van merèixer les necessitats dels consumidors en el sistema de planificació soviètica inaugurat per Stalin. Paral·lelament, com recorda Àlex NOVE, alguns crítics soviètics han assenyalat també els equívocs a què pot donar lloc la utilització de les estadístiques del seu país: per exemple, és cert que l'URSS produeix –o produïa– vuit vegades més recol·lectores que els Estats Units. Aquest fet, però, no dóna compte de la circumstància que moltes d'aquestes recol·lectores es trobaven perpètuament fora d'ús per manca de peces de recanvi i d'un

adequat manteniment o bé resultaven inapropiades per a les terres on devien ocupar-se. En part, això explica perquè els rendiments soviètics en la producció de cereals s'han mantingut les darreres dècades 4 o 5 vegades per dessota dels d'Estats Units (16-17 per gra sembrat contra 50-60) o d'Europa occidental i perquè el que podria ésser el més gran graner del món precisa importar cereals d'Estats Units i àdhuc de l'Índia.

Per exemplificar una mica millor la prudència amb què cal utilitzar les estadístiques d'alguns d'aquests països n'hi ha prou amb considerar les dades de la darrera dècada (veure quadres 1 i 2). Com podem observar, segons les dades de Paul BAIROCH –que prèviament critica i intenta ajustar les estadístiques disponibles–, el 1980 la RDA podia considerar-se el tercer país més industrialitzat d'Europa en termes de producció industrial per càpita. Davant seu només trobaríem Suècia i la RFA i per desota se situarien tota la resta de països. En el setè i vuitè lloc ens apareixen Txecoslovàquia i Hongria que superarien, entre altres, Noruega, França, Àustria, Bèlgica, Holanda, Itàlia, Regne Unit i Espanya, a qui també avantatjarien Romania, Polònia i Iugoslàvia (sic.). Com interpretar aquestes dades a la vista, per exemple, de les dificultats econòmiques –o del cost econòmic si es prefereix– de la reunificació alemanya o de la situació de fallida econòmica que la transició ha posat al descobert en països com Romania o, en menor mesura, a Polònia, Hongria o Iugoslàvia, països on el deute exterior atenyia el 1988 al 15, 20% i 37%, respectivament, del seu PIB. En aquest sentit, les dades immediatament anteriors a l'inici dels canvis polítics, però després de tres anys d'experiència de la «perestroika», semblen més ajustades a la realitat. Així, l'ordenació dels països europeus en funció del seu PNB per càpita de 1988 permet comprovar com la totalitat de les economies planificades –inclosa l'URSS– se situen a la meitat inferior de la taula (veure quadre 1). Les dotze primeres posicions corresponen a les economies capitalistes de l'Europa occidental, de les quals només apareixen en la meitat

inferior de la taula Espanya, supera-da per la RDA, Txecoslovàquia, l'URSS i Hongria, Irlanda, superada també per Bulgària, Grècia i Portugal, a qui també avantatgen Polònia i Romania. Això no obstant, qualsevol que hagi tingut l'oportunitat de conèixer directament —o indirectament a través de reportatges i lectures— el nivell de vida actual d'aquests països —àdhuc de l'ex-RDA, Txecoslovàquia, l'URSS i Hongria— se sorprendrà dels resultats estadístics i, segurament, considerarà que a Catalunya es gaudeix d'un nivell de vida força superior, sobretot ara, quan l'atur i la marginació han fet també acte de presència a l'Europa de l'est amb uns percentatges perfectament homologables als nostres. D'altra banda, estimacions més recents (1990) i més ajustades encara a la realitat (veure nota 1 del quadre 2) fan davallar la posició de l'URSS, en termes de PNB per càpita, per dessor-ta de tots els països comunitaris, excepció feta de Grècia i Portugal. El mateix succeiria amb els altres països del l'Europa de l'est si poguéssim disposar d'informacions més realistes. ¿Què fer, doncs, amb les dades que ens forneixen les organitzacions internacionals sobre aquests països i que, cal no oblidar-ho, són les mateixes que oficialment ens proporcionaven els seus governs i, en ocasions, també la CIA? Com interpretar-les? Són simplement propaganda? Més endavant tornaré sobre aquesta qüestió.

Un altre punt que no voldria deixar passar per alt és el que fa referència a la generalització amb què se solen tractar les diferents situacions de l'Europa de l'est. Sota aquest epítet s'encabeixen sovint un conjunt de realitats i processos històrics força diferents. Si més no, caldria precisar que els règims comunistes d'aquests països sorgeixen de processos diferenciats en el temps i les circumstàncies. Per començar, l'URSS constitueix un cas singular. Ací, la instauració del règim comunista sorgeix d'un procés revolucionari intern capaç d'explotar les contradiccions d'un capitalisme poc evolucionat, fortament depenent del capital exterior i immers en una guerra de la qual hom només podia esperar noves pe-

nalitats. LENIN i el Partit Bolxevic van saber aprofitar aquesta darrera circumstància per impulsar el canvi de règim. Així, amb la signatura del tractat de pau de Brest-Litovsk (març de 1918) Rússia se'n surt de la I Guerra Mundial i, després de suportar una dura Guerra Civil interna (1918-1920) on la intervenció dels francesos, anglesos i japonesos al costat de l'exèrcit blanc contribuï a impulsar el sentiment nacional rus i a legitimar el nou règim, pot concentrar els seus esforços en prosseguir la industrialització del país. La Nova Política Econòmica (1921-1928), que vingué a substituir al comunisme de guerra adoptat durant la Guerra Civil, i els primer Plans Quinquennals impulsats per Stalin a partir de 1928 convertiren l'URSS en una gran potència a les portes de la II Guerra Mundial. En definitiva, i

aquest és un fet innegable que avui tendeix a ignorar-se, la Revolució d'Octubre i les seves conseqüències immediates possibilitaren la modernització d'una de les societats més endarrerides d'Europa fins al'extrem que en concloure la II Guerra Mundial havia passat a ésser la segona potència mundial. Justament, el nou repartiment d'esferes d'influència amb què s'inaugurà la Guerra Freda fou el que permeté la consolidació de règims comunistes a l'Europa de l'est durant la segona meitat de la dècada dels anys 1940. Una excepció important, a Iugoslàvia, a diferència de la resta de països, l'arribada al poder de Tito fou fruit d'un moviment d'alliberament interior —ateses les circumstàncies actuals no crec oportú utilitzar el terme nacional— en contra de l'ocupació nazi. La segona peculiaritat iugosla-

QUADRE 1

Nivells d'industrialització per càpita a Europa, Estats Units i Japó

País	PNB per càpita (en \$) 1988	Industrialització per càpita, 1980 (100=G.B. 1900)	Ordre	Industrialització per càpita, 1928 (100= G.B. 1900)	Ordre
Suïssa	27.260	354	6	84	5
Noruega	20.020	246	14	48	11
Suècia	19.150	409	1	84	4
Finlàndia	18.610	371	4	43	12
RFA	18.530	395	2	101	3
Dinamarca	18.470	356	5	58	9
França	16.080	277	12	82	6
Àustria	15.560	325	10	56	10
Bèlgica	14.550	316	11	116	2
Països Baixos	14.530	245	15	61	8
Itàlia	13.320	231	16	39	13
Regne Unit	12.800	325	9	122	1
RDA	12.500	393	3	101	3
Txecoslovàquia	10.130	344	7	66	7
URSS	8.700	252	13	20	18
Hongria	8.670	333	8	30	14
Espanya	7.740	159	20	28	15
Bulgària	7.540	139	22	11	23
Irlanda	7.480	147	21	23	16
Polònia	7.280	196	18	22	17
Romania	6.570	218	17	11	22
Grècia	4.790	114	24	19	18
Portugal	3.670	130	23	18	20
Iugoslàvia	2.680	174	19	15	21
Albània	930	—	—	—	—
[EUA]	19.780	629	—	182	—
[Japó]	21.040	353	—	30	—

Font: Paul BAIROCH: «International Industrialization Levels from 1750 to 1980», *The Journal of European Economic History*, vol. 11, Núm. 2, 1982: 281,302 i 33; *Le Nouvel État du Monde. Bilan de la décennie 1980-1990*, La Découverte, París, 1990: 410.

QUADRE 2
**Producte Nacional Brut i PNB per càpita
a EUA, URSS, CEE i Europa de l'est, 1980-1988**

	1980		1988			
	PNB (10 ⁹ \$)	PNB per càpita (Dòlars)	PNB (10 ⁹ \$)	% increment	PNB per càpita (dòlars)	% increment
Estats Units	2.590	11.360	4.930	90,35	19.780	74,12
URSS	1.205	4.550	2.506	107,97	8.700 ¹	91,21
CEE (12 països)	2.907 ²	9.170 ³	4.603	58,34	13.492	47,13
Japó	1.157	9.890	2.598	124,55	20.020	102,43
Europa de l'est ⁴	s. d.	s. d.	818	—	6.593	—

1- Dades més recents, 1990, que resulten de considerar les avaluacions realitzades pels governs de les 15 repúbliques soviètiques donen un PNB de 1.480,5 milions de dòlars i un PNB per càpita de 5.219 dòlars. D'acord amb aquestes dades que poden considerar-se «oficials» dins del context polític actual de l'URSS, el creixement real del PNB hauria estat només del 22,86% o menys i el del PNB per càpita del 15,98% o menys.

2- El 1980, la inclusió de l'ex-RDA faria pujar el PNB de la CEE a 3.029 milions de dòlars i reduiria el PNB per càpita a 9.069 dòlars.

3- És un PNB per càpita teòric ja que les distàncies entre els diferents països de la CEE segueixen essent considerables. Això, no obstant, el 1980, alguns països de la futura CEE ampliada a dotze estats el 1985 presentaven ja un PNB per càpita superior al dels Estats Units. Seria el cas de França (11.730 \$), Bèlgica (12.110 \$) i la RFA (13.590 \$). Si la referència és l'URSS caldria encara afegir el Regne Unit (7.920 \$), Itàlia (6.480 \$), Espanya (53.590 \$) i, amb tota seguretat, Holanda i Dinamarca de les que no dispo de dades per 1980. El 1988, en termes de PNB per càpita, Estats Units havia recuperat terreny respecte als països de l'Europa Comunitària. No així l'URSS que, el 1990, segons les avaluacions mencionades a la nota 1, presentava un PNB per càpita inferior al de tots els països comunitaris, excepte Grècia i Portugal.

4- No inclou l'ex-RDA.

Font: Jordi CLAPERS: «Las 15 piezas del puzzle soviético» (mapa), *El País. Domingo*, 1 de setembre de 1991: 6; Paul KENNEDY: *Auge y caída de las grandes potencias*, Plaza & Janés - Cambio 16, Barcelona, 1989: 535; *Le Nouvel État du Monde. Bilan de la décennie 1980-1990*, La Découverte, París, 1990: 410.

va foren les discrepàncies amb Stalin que portarien Tito a trencar relacions amb l'URSS el 1948 i a establir acords comercials amb els països occidentals per fer front al bloqueig econòmic imposat per la Unió Soviètica i la resta de països socialistes. És important assenyalar que Iugoslàvia emprengué experiències autogestionàries des del 1950, abandonà els plans obligatoris de col·lectivització de l'agricultura, va permetre l'existència de petites indústries privades des del 1953 i va establir mecanismes de col·laboració amb institucions econòmiques occidentals (EFTA, CEE, etc.) des del 1958. Crec que el distanciament iugoslau de la resta del bloc de l'est i el seu progressiu acostament a l'Europa occidental han marcat també la seva actual transició. A diferència de la resta de països de l'Europa de l'est,

l'explosiva situació iugoslava no és tant una herència del model econòmic del «socialisme iugoslau», molt més «liberal» i obert a Occident, com l'herència dels conflictes nacionals dins d'un estat creat «artificialment» per les potències europees després de la I Guerra Mundial. Per últim, com deia fa un moment, la instauració de règims comunistes a la resta de l'Europa de l'est fou més fruit de les circumstàncies de la Guerra Freda i dels acords de l'alta que no pas d'un procés evolutiu intern similar al rus o al iugoslau. Ara bé, que aquest conjunt de països es dotessin d'uns règims similars –o fossin dotats, tant se val– no vol dir necessàriament que es partís de situacions i experiències similars en tots i cada un d'aquests països. Sense entrar en l'anàlisi de les diferents situacions polítiques pre-existents i des de la

perspectiva merament econòmica, cal reconèixer dos conjunts fortament diferenciats. Si ens fixem en els índexs de producció industrial per càpita del 1928 –anterior a tant als efectes del crack de 1929 i de la depressió dels anys 1930– i en l'evolució de l'estructura de la població activa i de la composició del PNB (veure quadres 1 i 3) podem distingir tres grups. D'una banda, un conjunt de països escassament desenvolupats, amb una forta base agrària de tipus tradicional, que constitueix la base de les seves exportacions –que es dirigeixen fonamentalment cap a Alemanya durant el període d'entre-guerres–, endarrerits i amb poca o cap experiència industrial. És el cas de Bulgària, Iugoslàvia i Romania, fonamentalment. A l'altre extrem, dos països amb una sòlida base industrial, la futura RDA i Txecoslovàquia, que presenten índexs d'industrialització per càpita similars als de l'Europa occidental. Entre els dos extrems, Hongria i Polònia a qui Alfred Zauberman denomina països mixtos o semi-industrials, ja que compten amb sectors d'una agricultura moderna i mecanitzada –no oblidem que la base de la industrialització hongaresa foren precisament les farineres mecàniques– i, a la vegada, presenten uns índexs d'industrialització per càpita que equivalen a la meitat de Txecoslovàquia i al doble dels de Bulgària, Iugoslàvia i Romania. En definitiva, els actuals processos de transició s'explicaran també en les seves divergències per les diferències de desenvolupament que caracteritzaven aquests països abans de la instauració dels règims comunistes.

Sense perdre de vista les anteriors consideracions passem a analitzar ara breument quina ha estat l'evolució econòmica de la Unió Soviètica i de l'Europa de l'est durant la segona meitat del segle XX. Pel que fa a la Unió Soviètica, Gregory Grossman proposa distingir cinc períodes o etapes en el seu procés de creixement i modernització industrial:

1. 1917-1928: Retrocés econòmic que cal relacionar amb la Guerra Civil (1918-1920) i la necessitat d'implantar una política de comu-

nisme de guerra. A partir de 1921, l'adopció d'una política més liberal (la NEP: Nova Política Econòmica) permetrà, cap al 1928, assolir els nivells anteriors a la guerra i àdhuc superar-los.

2. 1928-1938: Durant aquest període l'URSS coneix un ràpid creixement i completa la seva industrialització. A aquesta etapa correspon també la fixació de les característiques del sistema soviètic.

3. 1938-1948/49: Entre 1938 i 1941 l'URSS es prepara per a la guerra: ràpid desenvolupament de la indústria armamentística i moderació del creixement industrial. La guerra causarà, però, importants pèrdues econòmiques i demogràfiques a la Unió Soviètica, de tal manera que fins a finals de la dècada de 1940 no es tornaran a assolir els nivells de producció anteriors al conflicte.

4. 1948/49-1958/59: Es finalitza amb el procés de reconstrucció post-bèl·lic i torna a donar-se un ràpid creixement econòmic que assoleix la seva màxima intensitat en els primers anys del període (1948-1950) i en els dos anys que segueixen a la mort de Stalin (1953), quan Krushchev corregeix algunes de les disposicions econòmicament més negatives i intenta impulsar i liberalitzar parcialment l'agricultura.

5. 1958/59 - 1967: El model de creixement soviètic dona signes d'esgotament i hom no pot mantenir els ritmes de creixement d'etapes anteriors, tot i que les estimacions oficials no recullen aquestes dificultats.

L'evolució dels índexs de producció industrial permet concretar millor el ritme de creixement de l'economia soviètica durant aquests anys. Així observem que entre 1928 i 1936 la taxa mitjana de creixement anual de la producció industrial (veure gràfic) se situà en el 19% segons les estimacions oficials (en el 13,3% segons les estimacions de Moorsteen-Powell); entre 1937 o 1940 va caure al 10% (el 4,1%), és a dir, que la reorientació de l'economia soviètica cap a la producció d'armaments es va traduir en una desacceleració del conjunt de la producció industrial (i per extensió de l'economia soviètica), fenomen que tor-

QUADRE 3

Europa de l'est i URSS: Estructura de la població activa i composició del Producte Nacional Brut per sectors (en %)

		Estructura població activa			Composició PNB		
		Primari	Secundari	Terciari	Primari	Secundari	Terciari
Bulgària	1920	82,4	8,1	9,5	—	—	—
	1939 ¹	80,0	8,0	12,0	55,1	12,5	32,4
	1950	82,1	9,9	8,0	39,4	23,7	36,9
	1967	41,8	35,7	22,5	15,6	52,0	32,4
Hongria	1920	58,2	19,7	22,1	—	—	—
	1938	—	—	—	37,3	25,0	37,7
	1950	49,8	25,0	25,2	29,7	31,5	38,8
	1967	30,0	39,8	30,1	20,6	43,1	36,3
Iugoslàvia	1921	82,2	11,0	6,7	—	—	—
	1939	76,3	10,0	13,7	—	—	—
	1950	78,3	12,5	9,2	27,6	28,6	43,8
	1967	56,7	25,0	18,2	22,6	40,6	36,8
Polònia	1921	76,6	9,4	14,0	—	—	—
	1937	—	—	—	36,6	22,9	40,5
	1950	53,5	25,8	20,7	36,9	26,5	36,6
	1967	39,9	34,2	26,0	24,2	42,2	33,6
RDA	1950	22,9	45,5	31,5	11,3	41,5	47,2
	1967	15,6	46,9	37,5	8,7	58,6	32,5
Romania	1930	77,2	8,9	13,8	—	—	—
	1939	80,0	9,1	10,9	—	—	—
	1950	74,3	14,2	11,5	31,3	23,3	45,4
	1967	53,8	27,1	19,1	22,0	44,0	34,0
Txecoslovàquia	1921	40,3	36,8	22,9	—	—	—
	1937	—	—	—	28,9	38,1	33,0
	1950	36,9	33,9	29,2	23,9	41,5	34,6
	1967	19,1	46,0	34,9	12,4	52,7	35,0
URSS	1926	85,4	7,5	7,1	—	—	—
	1950	46,0	26,0	28,0	—	—	—
	1967	30,0	36,0	34,0	—	—	—

1- Estructura població activa 1934.

Font: ALDCROFT, Derek H.: *Historia de la economía europea, 1914-1980*, Crítica, Barcelona 1989: 258-259; B. R. MITCHELL, «Apéndice estadístico, 1920-1970» a Carlo M. CIPOLLA, ed., *Historia económica de Europa. (6) Economías contemporáneas. 2*, Ariel, Barcelona, 1980: «Mano de obra: Cuadro 1. Distribución sectorial de la fuerza de trabajo».

narà a reproduir-se en el futur; entre 1944 i 1946 els efectes de la guerra encara es deixen sentir en forma de creixement negatiu; entre 1947 i 1955 es dona la segona fase de fort creixement de la producció industrial, els índexs anuals assoleixen ara una mitjana del 17,4% segons les estimacions oficials i el 13,6% segons les estimacions de Moorsteen-Powell; a partir de 1956 la desacceleració és clara i entre aquesta data i 1962 els

índexs cauen al 10,2 (o al 8,2%); a partir de 1963 la desacceleració de l'economia soviètica tendeix a fer-se més pronunciada.

Les dificultats que denota l'economia soviètica a partir de la dècada de 1960 no vol dir que el balanç del període 1928-1959/67 hagi d'ésser negatiu. Tot el contrari, si considerem el punt de partença: la Rússia tsarista i les dificultats postrevolucionàries. De fet, en menys de qua-

ranta anys l'URSS passà d'ésser un dels països més endarrerits d'Europa a ésser la segona potència mundial. Així, entre 1928 i 1967 el PNB es va multiplicar per 7 o per 8, el que suposa un ritme mig de creixement anual del 6 o del 6,5% i del 4 o del 4,5% pel que fa al PNB per càpita. En el conjunt d'aquests quaranta anys destaca, com hem vist, la dècada dels anys 1950 quan el PNB va créixer entorn d'un 7% anual. En canvi, com també hem pogut constatar, la dècada dels anys 1960 presenta un creixement inferior al terme mig del període considerat (1928-1967). Tanmateix, les dades globals no donen compte de les fortes disparitats i desigualtats del creixement soviètic: ràpid creixement de la producció industrial, sobretot de la indústria pesant (la producció d'acer es va multiplicar per 24 a un ritme de creixement superior al 10% anual) i moderat creixement de la producció agrària, que a partir dels anys seixanta es converteix en el veritable coll d'ampolla del creixement soviètic. Paral·lelament, es produeix un canvi significatiu en la distribució de la població: la població urbana es multiplica per 45, mentre que la total només ho fa per 1,5, de manera que el 1957 el 55% de la població vivia

en ciutats (enfront del 19% de 1928). Com a resum d'aquest balanç que ofereix Gregory Grossman, podem assenyalar que les inversions fixes brutes s'han multiplicat per 30 entre 1928 i 1967, a un ritme de l'11% anual. Així doncs, si el balanç és positiu, d'on arrenquen les dificultats de l'economia soviètica? El mencionat autor creu que aquestes dificultats són inherents al sistema soviètic i que, per tant, arrenquen del mateix moment de la fixació de les característiques d'aquest, és a dir, la dècada dels anys 1920 i el període estalinista. L'argumentació de Grossman, que data de 1971, s'aproxima bastant a alguns dels punts que sostenien els economistes soviètics identificats amb la **PERESTROIKA**. En iniciar-se la revolució d'octubre de 1917 la industrialització no constituïa per als bolxevics un fi en si mateix. Això no obstant, com s'encarregà d'assenyalar Lenin, la modernització de la Rússia tsarista era un dels objectius que justificaven la revolució. En aquesta perspectiva, sembla clar que a partir dels anys 1920 la industrialització es va situar en el centre de les preocupacions soviètiques. A partir d'aquests moments, els principals objectius econòmics soviètics es di-

rigiran segons Grossman a aconseguir:

1. L'hegemonia i l'autosuficiència militar per poder defensar la revolució de les agressions exteriors. La indústria militar, fins pràcticament els nostres dies, passà a ocupar el primer pla en les preocupacions del govern i a absorbir la més gran part de les inversions en detriment d'altres sectors: així a mitjan anys 1970 el consum personal seguia absorbint a l'URSS menys del 50% del PNB.

2. Un elevat grau d'autosuficiència econòmica (l'autarquia, gairebé imposada per l'estranger en els anys immediatament posteriors a la revolució, voluntària, si més no després de la II Guerra Mundial). Això obligava a realitzar importants importacions de béns d'equipament i de tecnologia destinada, fonamentalment, a la indústria pesant i, per tant, es féu en detriment de la producció de béns de consum i de la millora de l'agricultura: a la dècada dels anys 1930 les importacions de béns d'equipament van superar en algunes ocasions el 50% del valor del total d'importacions.

3. La socialització gairebé completa de l'economia, que passava per la supressió de la propietat privada.

QUADRE 4

Les desigualtats de densitat, PNB per càpita i renda a les repúbliques soviètiques, 1991

República	Extensió (10 ³ Km ²)	Població (milers)	% total URSS	Densitat (Hab./Km ²)	PNB (10 ⁹ \$)	PNB per càpita (dòlars)	Renda (en % de la mitjana soviètica)
Armènia	29,8	3.305,0	1,17	110,9	15,5	4.690	85
Azerbaidjan	86,6	7.145,6	2,51	82,5	26,6	3.723	70
Bielorússia	207,6	10.200,0	3,60	49,1	61,0	5.980	100
Estònia (*)	45,1	1.573,0	0,55	34,9	9,8	6.230	130
Geòrgia	69,7	5.449,0	1,92	78,2	24,0	4.404	110
Kazakhstan	2.717,3	16.538,0	5,83	6,1	61,8	3.736	95
Kirguizistan	198,5	4.372,0	1,54	22,0	13,1	2.996	70
Letònia (*)	65,6	2.681,0	0,95	40,9	18,1	6.751	120
Lituània (*)	65,2	3.690,0	1,30	56,6	21,8	5.907	115
Moldàvia	33,7	4.341,0	1,53	128,8	16,7	3.847	85
Rússia	17.075,4	147.386,0	51,96	8,6	858,3	5.823	110
Tadjikistan	143,1	5.112,0	1,80	35,7	12,1	2.367	55
Turkmenistan	448,1	3.621,7	1,28	7,4	12,1	3.340	70
Ucraïna	603,7	51.704,0	18,22	85,6	274,3	5.305	95
Uzbekistan	447,4	16.538,0	5,83	37,0	55,3	3.344	60
URSS	22.276,8	283.656,3	100,00	12,7	1.480,5	5.219	100

(*) El setembre de 1991 l'URSS va reconèixer la independència d'aquesta República que va ingressar com a membre de ple dret a l'ONU.

Font: Reelaboració dades Jordi CLAPERS: «Las 15 piezas del puzzle soviético» (mapa). *El País*. Domingo, 1 de setembre de 1991: 6.

Això s'aconseguí, fonamentalment, amb la col·lectivització de l'agricultura a mitjan dels anys 1930, experiència que es traslladà a l'Europa Oriental a finals de la dècada dels anys 1940.

4. L'elevació dels nivells de consum, tot i que, fins a la mort de Stalin, aquest fou considerat un objectiu secundari o menor. Com és lògic, aquest objectiu entrava sovint en contradicció amb els pressupostos destinats a la indústria pesant i a la indústria militar. Així, per exemple, en el Quart Pla Quinquennal (1946-1950) la distribució de prioritats entre la producció de béns de producció i de béns de consum era del 87,9% front al 12,1%.

En definitiva, com a l'època tsarista, els dirigents comunistes creien que la iniciativa i la intervenció activa de l'Estat resultava essencial per obtenir l'acumulació necessària per assolir la industrialització. A aquesta finalitat se sacrificaren tant l'agricultura com els nivells de consum de la població. El desenvolupament de la indústria pesant que, en termes estadístics, permetia obtenir unes taxes de creixement més espectaculars i que, certament, reduïa la dependència de l'exterior, es convertí en l'objectiu prioritari dels dirigents soviètics. La reducció del consum i el sacrifici de l'agricultura varen permetre una acumulació molt important i en un temps molt curt. Així, l'estoc de capital net (a preus de 1937) es multiplicà per 12 entre 1928 i 1967, a un ritme del 9,5% anual (sense comptar els anys de guerra), taxes molt superiors a les de qualsevol país occidental en el mateix període. A nivell institucional, l'estratègia industrial escollida es recolzava en la planificació (plans quinquennals) i, sobretot, en una forta centralització política i econòmica que anul·lava els efectes de la llei de l'oferta i la demanda sobre la producció i el consum i exclouïa qualsevol oposició política: el Partit Comunista es convertia en l'únic partit reconegut i assolí el paper dirigent de l'economia, de la política i de tot el que era social. La burocratització i la progressiva funcionarització de l'Estat i de l'economia en serien les seves conseqüències més evidents i

negatives. De fet, aquesta centralització excessiva s'ha convertit a la llarga en el principal obstacle al creixement econòmic. Com recordava recentment Teodor Shanin, no deixa de resultar paradoxal, si al mateix temps no fos dramàtic, que l'URSS produeix l'any –1987– el doble de fertilitzants químics que els EUA, que tingui un nombre de vaques de llet cinc vegades superior i que la seva agricultura utilitzi quatre vegades més tractors. Tanmateix, l'URSS depèn de les importacions de productes agrícoles que li subministren els EUA. Això s'explica perquè la producció mitjana de llet d'una vaca a l'URSS només és un 38% de la d'una dels EUA. El mateix succeeix amb els rendiments cerealícoles (a Ucraïna, una de les principals zones cerealícoles de l'URSS, la producció de cereals no ha conegut cap increment en els darrers 15 o 20

anys). Al darrere d'aquests baixos rendiments hom troba la persistent caiguda de la productivitat del treball agrícola o de la producció per càpita si es prefereix (fet que no pot deixar de relacionar-se amb la baixa retribució del treball agrícola a les granges de l'Estat i a la manca d'estímul per obtenir millors produccions a les granges col·lectives) i les aberracions pròpies del gigantisme a què ha donat lloc la centralització i la burocràcia. Aquestes són les conseqüències d'un sistema de gestió i d'una estructura social i política imposades durant l'època de Stalin, i plenament continuades i desenvolupades durant el mandat de Breznev, que avui hom haurà de corregir si es vol que l'URSS torni a assolir uns nivells de creixement acceptables i uns nivells de consum indispensables.

Pel que fa als països de l'Europa

Canvi de la Guàrdia a la tomba de Lenin. Moscou, 1988 (foto Lluís Virós).

de l'est la seva evolució presenta fortes similituds, com era d'esperar, amb la seguida per l'URSS en els darrers quaranta anys. D'acord amb Derek H. Aldcroft, podem afirmar que els principals objectius dels règims comunistes foren la industrialització dels seus països i la transformació de les estructures socials. Per dur a terme aquests objectius hom es proposà l'abolició de la propietat privada dels mitjans de producció i la creació d'un sistema econòmic administrat i planificat centralment, tal com existia a l'URSS. S'emprengué, doncs, la nacionalització de la indústria i, de manera parcial i desigual segons els països; de l'agricultura. A començament de la dècada dels anys 1960, el 95% de la renda nacional es creava en els sectors socialitzats (el percentatge només era lleugerament inferior a Polònia i a Iugoslàvia —el 75%— on l'agricultura no formava part dels sectors socialitzats). Inicialment, la reconstrucció postbèlica fou més lenta que a l'Europa occidental, que a començaments dels anys 1950 ja havia assolit els nivells de pre-guerra, de manera que les diferències en els nivells de renda entre l'est i l'oest el 1950 eren superiors als de 1938. Això s'explica, fonamentalment, per dos motius. D'una banda, no es permeté a aquests països acollir-se al Pla Marshall—Txecoslovàquia va estar a punt de participar-hi però els dirigents de Moscou no ho permeten— ni existí un equivalent destinat a facilitar la reconstrucció. En aquest sentit l'ajuda russa resultava clarament insuficient, ja que la Unió Soviètica havia patit considerablement durant la guerra i en tenia prou amb la seva pròpia reconstrucció. D'altra banda, alguns d'aquests països, que havien estat aliats dels alemanys (RDA, Bulgària, Hongria i Romania), foren obligats a pagar reparacions de guerra a la Unió Soviètica. Fins a començaments dels anys 1950 l'URSS va rebre entre 15.000 i 20.000 milions de dòlars en concepte de reparacions de guerra i despeses d'ocupació. Les dues terceres parts d'aquesta quantitat la subministrà la RDA i la resta Bulgària, Hongria i Romania. Al mateix temps, en base a la solidaritat socialista, Polònia fou

obligada a lliurar grans quantitats de carbó a la Unió Soviètica a preus nominals. Durant aquests mateixos anys els crèdits soviètics per ajudar a reconstruir l'Europa de l'est ascendiren a poc menys de 1.000 milions de dòlars. A partir dels anys 1950, la lenta reconstrucció donà pas a un ràpid creixement. En dues dècades, el producte interior es va incrementar a un ritme del 7% anual, taxa considerablement superior a la de l'Europa occidental que només ho feia a una mitjana del 4,6% anual. Això no obstant, el més ràpid creixement de la població (excepció feta de la RDA) va fer que els guanys en termes de renda per càpita respecte a l'Europa occidental no fossin tan considerables. Es reduí el diferencial però les distàncies seguien essent considerables.

De tot l'anterior es desprèn que, com a l'URSS, la dècada de 1950 i els primers seixanta foren un veritable èxit en termes de creixement i que, com també succeïa a l'Europa Mediterrània (Itàlia i Espanya sobretot), s'assoliren unes taxes de creixement anual que només eren equiparables a les del Japó. Tanmateix, es tractava d'un creixement desigual i, sobretot, desequilibrat que es fonamentava en el que podríem denominar un model de creixement extensiu, és a dir, aquell que dona protagonisme als increments dels factors de treball (el fort increment poblacional subministrava una abundant mà d'obra) i capital (els recursos d'un estat centralitzat aliè a les lleis del mercat podien dirigir-se fàcilment cap a la creació de grans empreses però més difícilment cap a la diversificació industrial) en comptes dels increments de productivitat fruit de les innovacions tecnològiques. Així, des del començament, com també havia succeït a l'URSS, es prioritzà la indústria pesant en detriment de l'agricultura i de la producció de béns de consum fins a l'extrem que, a començament dels anys 1960, els països més avançats (RDA, Txecoslovàquia) es trobaven, pel que fa a l'agricultura, encara lluny dels objectius de pre-guerra. En resum, indústries com les químiques, metalls i construcció de maquinària van augmentar a un ritme

doble del que ho feien les indústries agro-alimentàries i molt més de pressa que el conjunt de la indústria. A mitjan dels anys 1960, les branques de l'energia elèctrica, l'enginyeria mecànica i la indústria química de base representaven, com a mitjana dels països de l'est, una tercera part del total de la producció industrial. Aquestes disparitats en el creixement tindrien dues importants conseqüències. D'una banda, el consumidor socialista es va beneficiar molt menys que el seu homòleg occidental del ràpid creixement de l'activitat econòmica, de tal manera que, a la segona meitat de la dècada de 1960, el consum per càpita a la RDA i a Txecoslovàquia era només el 60% del de la RFA i força inferior al d'Àustria, quan abans de la guerra havien estat similars a l'alemany i clarament superiors a l'austríac. D'altra banda, com també succeïa a l'URSS, on els increments de productivitat més importants tendien a concentrar-se en la indústria d'armament, el creixement extensiu donà signes d'esgotament a partir de la segona meitat de la dècada dels anys seixanta. El ritme del creixement anual de la producció es va fer més feble i, sobretot, la taxa d'augment de la productivitat industrial començà a declinar. La rigidesa d'un sistema econòmic excessivament centralitzat, la manca de diversificació industrial i de liberalització econòmica i exportadora, el llast d'una agricultura que no sempre podia assolir els seus objectius per la manca d'atenció rebuda, l'excés de població rural (el 42% el 1988 enfront del 23% de l'Europa comunitària), etc., eren factors que jugaven a favor de la caiguda de la productivitat industrial. Els economistes soviètics que participaven en el govern —i en molta menor mesura els dels països de l'Europa de l'est— eren conscients de les dificultats per les que travessava el sistema des de començament dels anys 1970. Tanmateix, les solucions, en plena Guerra Freda, no eren fàcils. En primer lloc, calia renunciar a la cursa d'armaments que, d'altra banda, constituïa l'únic sector innovador en l'economia soviètica, però, que, al mateix temps, subordinava i impedia el desenvolupa-

ment i les inversions en altres branques de la producció i reduïa les cotes de consum intern. D'aquesta manera, els intents de reforma impulsats pels governs durant la dècada dels anys 1970 tenen tot l'aire d'una fugida cap a endavant. S'intentarà canviar sense transformar i se silenciarà novament a les oposicions internes tal com havia posat de manifest l'experiència de Praga el 1968.

En definitiva, l'anàlisi dels grans indicadors econòmics de l'URSS i de l'Europa de l'est entre 1945 i 1980 crec que evidencia l'èxit del denominat socialisme real per assolir un important i ràpid creixement a partir d'uns nivells inicials relativament modestos. És obvi que, en aquest sentit i amb tots els matisos que es vulguin, l'experiència soviètica s'ha convertit en una via paradigmàtica per arribar ràpidament als primers estadis del que entenem normalment per desenvolupament econòmic. L'aplicació d'aquesta via a altres països com ara Bulgària o Ro-

mania també sembla que hagi donat resultats a curt termini pel que fa al sorgiment d'una societat industrial. Res d'estrany, per tant, en la difusió del model soviètic i les seves variants cap a la perifèria del sistema durant les tres primeres dècades de la segona postguerra (Xina, Cuba, Algèria, Vietnam, Cambodja, Angola, Moçambic, Etiòpia i un llarg etcètera). Més dubtós és que el camí de la planificació centralitzada tal com fou aplicat a l'URSS i a l'Europa de l'est assegurí el creixement econòmic a partir d'un cert nivell de desenvolupament. En aquest sentit, potser no és del tot casual que hagin estat precisament els països que gaudien d'un més gran desenvolupament industrial abans de la II Guerra Mundial on primer es produïren contestacions al sistema (1953 a la RDA, 1956 a Hongria i 1968 a Txecoslovàquia).

Tornem a les nostres estadístiques. Era la Unió Soviètica, i per extensió l'Europa de l'est, el tigre de paper amb què identificava Mao

l'Imperialisme capitalista? Menteixen les estadístiques? L'URSS com a segona potència mundial no és més que un engany dels serveis secrets i propagandistes d'Occident? Certament, no. La Unió Soviètica ha estat, és encara i, segurament, serà per molt temps –si no pateix un procés de balcanització– la segona potència econòmica i militar del món. Tampoc ens enganyen les estadístiques, altra cosa és que només donin compte d'allò que poden donar. Totes dues qüestions mereixen aclariments. Intentaré explicar-me.

Per situar en la seva veritable mesura el «pes» de l'URSS com a segona potència mundial convé retornar a la situació que es configura després de la II Guerra Mundial, ja que el món que sorgeix amb la capitulació d'Alemanya i Japó (1945) és un món molt diferent del que existia abans de 1939. La multipolaritat de les potències (Alemanya, Gran Bretanya, EUA, URSS i, en menor mesura, França, Itàlia i Japó) ha donat pas a un món bipolar on, en el decurs

Els famosos Magatzems GUM, construïts a finals del segle passat i transformats en comerços estatals el 1921. Moscou (foto Antoni Daura).

Monument a Maja Kovski davant la seu del Partit Comunista. Moscou (foto J.A. Padrós).

de les pròximes dècades, dues grans superpotències (EUA i URSS) es distribuïran el món en «zones d'influència» econòmica, política i militar. Les conferències de Teheran (1943), Ialta (febrer 1945) i Potsdam (juliol-agost 1945), que havien reunit a Roosevelt, Stalin i Churchill, havien servit per traçar les noves fronteres europees, per decidir la divisió d'Alemanya i per distribuir-se les zones d'influència a l'Europa de la postguerra. Aquests acords no fan més que reconèixer el caràcter decisiu de les intervencions soviètica i nord-americana en el recent conflicte. L'exèrcit roig ha entrat a Berlín, ha sobrepassat Viena, ha alliberat l'Europa oriental, ha ajudat Tito en la seva resistència, mentre els aliats s'ocupaven del front occidental. Vint-i-vuit anys després de la Revolució d'Octubre, l'URSS ha sortit del seu aïllament internacional i ha estat reconeguda com una gran potència. També, definitivament, els europeus han de reconèixer la superioritat econòmica i militar dels EUA. Els costos de la guerra no havien, però, estat els mateixos per a les dues grans superpotències que emergeixen del conflicte. Les víctimes de la guerra havien superat a l'URSS els 30 milions de persones, les despeses de guerra i els danys econòmics es xifraven en més de 350 mil milions de dòlars d'abans de la guerra, la destrucció completa o parcial havia afectat unes 32.000 grans empreses industrials i unes 200.000 explotacions agràries. Això sense comptar les pèrdues en els sectors dels serveis (escoles, hospitals, magatzems, botigues, etc.). La producció industrial i la renda nacional es mantingueren molt per dessota dels nivells de 1940 fins a finals de la dècada. En canvi, els EUA, que no havien experimentat directament pèrdues econòmiques de guerra en el seu teixit industrial i agrícola, no coneixen una aturada dels seus índexs de producció. De fet, la renda nacional i la producció industrial no deixaren d'augmentar ni durant els anys de la guerra ni en els anys immediatament posteriors.

El caràcter de superpotències d'aquests dos països no derivava, però, només del seu decisiu paper en la resolució del conflicte. Les xifres

indiquen també que poc després de la II Guerra Mundial eren els principals productors industrials del món. El 1947, quan l'URSS encara no es trobava totalment recuperada, aquests dos països aportaven més del 57% del valor total de la producció industrial mundial (el 1938 havien aportat el 46%). Poc més tard, un cop s'havia produït la recuperació soviètica i europea, el 1950, concentraven el 51%. A partir d'aquesta data, la seva hegemonia es manté però els percentatges, lògicament, tendeixen a disminuir atès el ràpid creixement de les economies europees i del Japó durant les dècades de 1950 i 1960. Aquest darrer any, els Estats Units i la Unió Soviètica representaven el 38% del producte mundial brut, el 35% el 1970 i el 33% el 1980, quan ja altres països disputaven als EUA i l'URSS la supremacia econòmica (veure quadre 2)

Aquesta és la situació d'hegemonia bipolar que es configura el 1945 i que perdurarà fins a finals de la dècada dels anys 1980 i que, en bona mesura, ha condicionat la història econòmica, política, social i militar de la segona meitat del segle XX. Això no vol dir, però, com intencionadament durant molts anys s'ha pretès, que la situació i l'evolució del potencial econòmic de les dues potències hagin estat equivalents. De fet, succeeix tot el contrari. Les dues grans superpotències mai han estat en peu d'igualtat. El potencial econòmic dels Estats Units ha anat sempre molt per davant del de la Unió Soviètica. Així, el 1947 el valor de la producció industrial dels EUA era gairebé cinc vegades més gran que el de l'URSS, i el 1950 dues vegades i mitja. Entre 1960 i 1980 la participació dels Estats Units en el producte mundial brut fou, per terme mig, el doble de la soviètica. En termes de nivells de producció industrial per càpita les distàncies encara són més acusades. El 1953 la producció industrial per càpita als EUA era cinc vegades superior a la soviètica; el 1963, 2'8 vegades; el 1973, 2'7 vegades i el 1980, 2'5 vegades. En aquest aspecte, la feblesa relativa de l'economia soviètica es manifesta també en respecte a altres economies

europees i respecte al Japó: el 1953 i el 1963 Canadà i la majoria dels països de l'Europa occidental i algun de l'Europa oriental (RDA, Txecoslovàquia i Hongria) presentaven uns índexs d'industrialització per càpita superiors als soviètics, el 1973 i el 1980 s'afegia Japó a la llarga relació de països amb nivells d'industrialització per càpita superiors al soviètic.

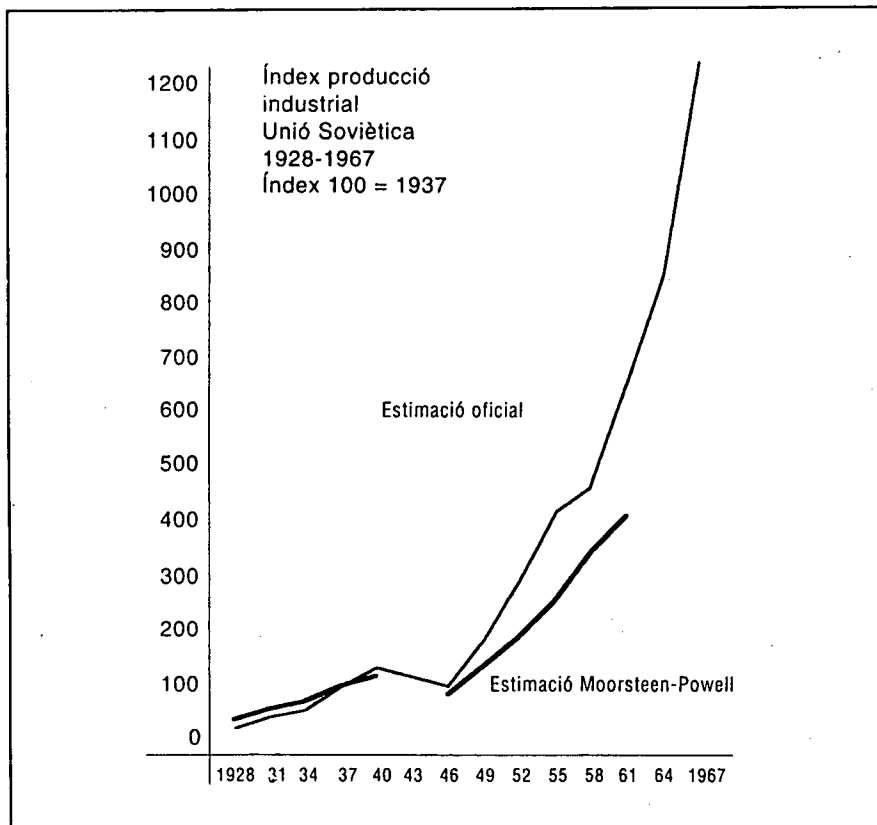
En altres paraules, la importància econòmica de l'URSS com a segona gran superpotència mai ha estat tan absoluta com s'ha pretès. Altra qüestió és el seu potencial militar. Això no implica desmerèixer els èxits de l'economia soviètica per assolir un creixement excepcional durant algunes dècades, sinó simplement contextualitzar la importància d'aquest creixement així com les seves limitacions que es palesen, a escala mundial, en la poca importància de les transaccions est-oest a finals dels anys 1980 (el 4% del total mundial). Potser aquesta és una de les dades més significatives per mesurar adientment la importància econòmica de l'URSS i del conjunt de l'Europa de l'est, sobretot, si afegim que el 70% de les exportacions de l'est eren productes de base. Això ens porta novament a l'aparent contradicció que s'observa entre les estadístiques disponibles i les dificultats econòmiques que coneixen els països de l'est i la pròpia URSS en el seu procés de transició cap a noves formes d'organització social i econòmica. Tanmateix, les estadístiques, tot i que imperfectament, donen compte d'una realitat. En termes de valor, sobretot si hom comptabilitza amb monedes sotmeses obligatòriament a un canvi oficial poc realista, cal acceptar les xifres emprades per Bairoch en el moment de confeccionar els índexs. Cal, però, afegir tot allò que no poden dir les estadístiques.

Tot allò que no diuen les estadístiques és el que van començar a posar en relleu fa uns anys els economistes vinculats a la perestroika i alguns investigadors estrangers. Què és el que ha fallat en el sistema de planificació centralitzada? Recentment, Stanislav Menshikov, economista, ex-funcionari soviètic a l'ONU, ex-membre del Comitè Cen-

tral del PCUS, en unes interessants converses públiques (i publicades) amb el també economista dels Estats Units, John Kenneth Galbraith feia un repàs d'aquelles qüestions que al seu entendre més havien contribuït a l'estancament econòmic de l'URSS i a fer cada vegada més inviable el sistema econòmic soviètic. De les llargues explicacions de Stanislav Menshikov val la pena retenir alguns punts. En primer lloc, confirma plenament que en els darrers 15 anys el principal problema de l'economia soviètica ha estat la caiguda de la productivitat del treball i la desacceleració de la taxa de creixement que en els darrers anys amb prou feines se situa en l'1% anual. Segons Menshikov, en l'ideari leninista això és particularment greu, ja que Lenin creia que el socialisme només podria competir exitosament amb el capitalisme si assolía una productivitat econòmica superior, única via per aconseguir els nivells de vida més elevats del món, cosa que, evidentment, no ha succeït i que ha acabat qüestionant la legitimitat del sistema d'organització econòmica i política. En aquest sentit, les promeses de Jruschov —el primer dirigent soviètic que féu una crida a l'estalinisme i que, conscient de les dificultats econòmiques intentà una reforma limitada— d'assolir, cap a 1970, el nivell de vida dels EUA per després superar-lo, eren més fruit del desig que de la realitat i de les veritables possibilitats de transformació del sistema. En segon lloc, l'economista rus menciona el problema de l'agricultura que, cal reconèixer, recorda, fou mal plantejat des de l'època de Stàlin. Durant el mandat de Jruschov (1958-1964) se centrà l'atenció en el problema agrari, però s'adoptaren mesures purament extensives. Hom volia aconseguir una més gran producció agrària sense haver de fer excessives inversions i, per tant, es creia que n'hi havia prou amb posar en conreu noves terres. Això, certament, va donar fruits en empreses de tal magnitud com l'explotació cerealícola de les terres verges de Sibèria, però, al mateix temps, com succeeix sempre amb els creixements agraris extensius, va provocar a mig termini la caiguda en

la llei de rendiments decreixents i, en conseqüència, la davallada de la producció. Paral·lelament, l'estatalització de les granges col·lectives o *koljoses* (entre 1956 i 1965 unes 10.000 granges col·lectives —47.000.000 milions d'hectàrees— foren convertides en *sovjoses* —granges de l'Estat—), la concentració de la resta de granges col·lectives (de 125.000 el 1950 es passà a només 37.000 a mitjan dècada de 1960) i la venda de la maquinària agrícola que anteriorment l'Estat arrendava als col·lectivistes, es traduïren en una disminució de l'eficiència productiva i l'endeutament dels *kolkhozos*. Durant el llarg mandat de Brezniev les coses varen canviar a pitjor. És cert que s'adreçaren fortes inversions de capital a l'agricultura, que s'elevaren els preus agraris (el preu del pa s'ha mantingut estable a l'URSS des del 1947 als nostres dies) i que es liberalitzà parcialment el sistema. No és menys cert, però, que aquests canvis s'acompanyaren d'un increment de la intermediació burocràtica. En definitiva, en uns casos, les solucions arribaven tard, en altres la rigidesa

de les estructures, la poca flexibilitat del sistema de planificació i, sobretot, les negatives conseqüències d'una administració excessivament funcionaritzada i d'una burocràcia que té com a objectiu perpetuar-se a si mateixa, van fer la resta. Així, com ha assenyalat Teodor Shanin, es va produir la transferència d'una experiència insuficientment contrastada a la indústria pesant a sectors on tals plantejaments resultaven contraproductius. No sempre el més mecanitzat resulta el més eficaç, no sempre més aportacions d'adobs i fertilitzants químics es tradueixen en una elevació dels rendiments. A això es va afegir l'oportunisme dels buròcrates: un equip més pesat produïa primes més grans per als fabricants de tecnologia rural i els buròcrates provincials podien obtenir una més ràpida promoció en empreses de més volum. El fenomen del gegantisme caracteritzarà l'època Brezniev, sobretot en l'agricultura. L'URSS posseïa camps amb els tractors més grans del món, tan grans que destruïen sistemàticament les estructures orgàniques del sòl; posseïa també les

Font: MITCHELL, B.R.: "Apéndice estadístico, 1920-1970" a CIPOLLA, Carlo M., ed., *Historia económica de Europa (6) Economías contemporáneas 2*. Ariel, Barcelona, 1980: "Industria. Cuadro 1: Índices de producción industrial. 1937=100".

colles més grans de treballadors agrícoles, tan grans que l'administració eficaç del treball es tornava impossible. En canvi, l'agricultura soviètica es trobava —i es troba— mancada d'aquelles màquines petites i sofisticades que precisa l'agricultura moderna, dels necessaris sistemes de manteniment de la maquinària agrària i, sobretot, d'un racional i eficaç sistema de distribució de la producció agrària capaç de fer arribar en les millors condicions i en el menor temps possible els productes al consumidor urbà a un preu assequible i en quantitats suficients. Tot això podria semblar irreal si els exemples que ho testimonien no fossin nombrosos. Menshikov en cita un que resulta particularment espectacular.

Entre 1986 i 1987 la premsa soviètica va posar al descobert el denominat cas del cotó d'Uzbekistan. En aquesta república asiàtica existeix tot un ministeri dedicat a la producció de cotó. Durant anys, hom va vendre cotó fantasma, que no s'havia produït, a diferents fàbriques tèxtils d'arreu de la Unió. Es feien falses anotacions comptables i se subornava als directors de les fàbriques. Es tractava, en síntesi, d'un frau a gran escala. Per últim, les negatives conseqüències d'una administració supercentralitzada i excessivament burocratitzada, reforçada durant el mandat de Brezniev, es projecten sobre el conjunt de l'economia soviètica i dels països de l'Europa de l'est. Les conseqüències, segons Menshikov, són la manca d'incentius, la manca de responsabilitats, el manteniment d'empreses ineficaces —que sobreviuen amb els beneficis que proporcionaven les empreses rendibles—, la lentitud en les transferències tecnològiques d'una a una altra branca de la producció o, més simplement, la manca d'incentius per adoptar innovacions tecnològiques, la inadequació entre oferta i demanda, és a dir, com exemplifica l'economista soviètic, les empreses produeixen sabates, però no les sabates que la població necessita. Això no succeeix necessàriament perquè les empreses o els seus responsables siguin incompetents, sinó perquè les directrius emanades de la planifica-

ció centralitzada els detallen els tipus i números de sabates que han de fabricar. Un exemple més dramàtic seria el cas de la sanitat, on no sempre més recursos humans es tradueixen en una més gran eficiència de cara al pacient, sobretot quan l'organització dels serveis sanitaris i la infraestructura hospitalària i de primera assistència són clarament insuficients o obsolets, i quan a això hi afegim unes traves burocràtiques que paralitzen el funcionament del sistema sanitari. Així, el 1990, l'URSS era el país del món que disposava de més metges per mil habitants (4'36). A poca distància se situaven Bulgària i Txecoslovàquia, Hongria, RDA i Polònia. Això no obstant, les esperances de vida d'aquests països (entorn dels 70 anys) quedaven encara lluny de les de Japó, Noruega, Suïssa, Suècia, Holanda i Canadà o àdhuc Espanya (entorn dels 77 anys) o els EUA (75'6) i, el que és més greu, la mortalitat infantil se situava entre el 14 (Txecoslovàquia) i el 22 per mil (URSS), quan els mínims mundials se situaven en 5 i 6 (Japó, Suècia i Finlàndia) hi havia tretze països més (pràcticament tota l'Europa occidental i Canadà) que no arribaven al 10 per mil (Espanya i els EUA, 10).

A mitjan anys setanta ja eren molts els economistes soviètics que eren conscients de les limitacions i els vicis del sistema. Tanmateix, la reforma resultava inviable, l'estratègia social dels buròcrates ho impedia. Com recorda Menshikov, la burocràcia i la inadequació de recursos van sempre de la mà, s'alimenten mútuament. La burocràcia alimenta una oferta inadequada, i l'oferta inadequada alimenta la burocràcia. El cercle viciós es començà a trencar amb la **Glasnost** i la **Perestroika**, que comportaren profunds canvis a l'Europa de l'est i a la Unió Soviètica. Tanmateix, el procés de transició presenta a hores d'ara greus dificultats econòmiques. El canvi polític no sempre anul·la totalment les resistències de l'aparell burocràtic que té en les seves mans encara importants ressorts econòmics i àdhuc polítics. Això és particularment cert en el cas de l'URSS, com posà en relleu el cop d'Estat de l'agost de 1991, o a l'ugos-

làvia. Perduda la incidència política, la burocràcia pot desembocar fàcilment en les màfies que controlen els mercats negres en aquests països. De fet, les màfies poden convertir-se en la forma de supervivència encoberta dels buròcrates més reacs al canvi. La situació és difícil i, segurament, molts dels nous dirigents tenen la desagradable sensació que cada nova mesura econòmica no fa més que complicar les coses i posar nous detalls al descobert de la incapacitat del règim anterior per solucionar els problemes. Les mesures de liberalització econòmica desemboquen inevitablement en increments de la inflació i del mercat negre. L'obertura a l'exterior es tradueix en un augment de les importacions i del deute i en una desacceleració de les exportacions. I així, un llarg etcètera. Els èxits econòmics de dècades passades no són consol per a les dificultats actuals, més quan hom pensa que en aquells èxits ja estaven presents les llavors del fracàs i quan es constata que el règim anterior ha deixat una herència de desigualtat i penúria econòmica i de conflictes nacionals de difícil resolució (veure quadre 4).

Per acabar, una darrera reflexió. En aquest context, existeix el perill real de renunciar totalment al passat i d'enlluernar-se amb la «felicitat» d'Occident. Es pot caure en el maniqueisme, fomentat per tot el pensament conservador occidental que pren, setanta anys més tard, revenja de la Revolució d'Octubre, de contraposar el bé, l'economia de mercat i el mal, la planificació i, per extensió, l'aspiració socialista a una societat més justa i igualitària on una racional distribució dels recursos posi aquests al servei de les necessitats de la població i no solament de l'especulació i el benefici. Pot caure's, en definitiva, en un moviment pendular. Captivats per l'edèn occidental i, especialment, per les versions més dures del capitalisme, hi ha el perill d'oblidar que l'economia de mercat, sense mesures correctores, també implica atur, marginació, manca de protecció social, competència deslleial, subordinació als interessos econòmics dels més forts, explotació, subdesenvolupament, armamentisme, etc. Es podria rebutjar tota

Cua en un camió de proveïment a Murmansk (Federació Russa) el 1992 (foto Antoni Daura).

iniciativa pública sota l'anatema que és una pervivència del passat. Això seria ignorar, com deia al començament de la meua intervenció, que el capitalisme de «rostre més humà», amb totes les seves imperfeccions i limitacions, el denominat «estat del benestar» de l'Europa occidental, es caracteritza, com recordava recentment a *El País* Maurice Duverger, per l'existència d'un important sector públic, no necessàriament poc competitiu o deficitari, i per l'actuació d'un Estat que garanteix, encara que sigui parcialment, els drets bàsics de la població: ensenyament, sanitat, habitatge, cobertura de l'atur, jubilació, etc.

BIBLIOGRAFIA

- AGANBEGYAN, Abel: *La Perestroika econòmica*, Grijalbo, Barcelona, 1989.
- ALDCROFT, Derek H.: *Historia de la economía europea, 1914-1980*, Crítica, Barcelona, 1989.
- BAIROCH, Paul: «International Industrialization Levels from 1750 to 1980», *The Journal of European Economic History*, volume 11, number 2, 1982:269-333.
- BOGDAN, Henry: *Histoire des pays de l'est*, Perrin, París, 1990.
- DOSSIER: «El futur de la perestroika», *L'Avenç*, núm. 136, 1990.
- DOSSIER: «Els processos de canvi als països de l'est», *L'Opinió*, 4-vol III, núm. 12, 1986 (1989). *El Estado del mundo*, Akal, Madrid, 1989.
- «Du communisme réel à l'ambition démocratique», Col. Manière de voir, nº 7, *Le Monde Diplomatique*, 1990.
- GALBRAITH, John Kenneth i MENSHIKOV, Stanislav: *Capitalismo, comunismo y coexistencia*, Planeta, Barcelona, 1989.
- GARCÍA de CORTÁZAR, Fernando; LORENZO ESPINOSA, José María: *Historia del mundo actual, 1945-1989*, 2a edició, Alianza, Madrid, 1990.
- GIRAULT, René: «Los dos grandes. La URSS en 1945» a LEON, Pierre: *Historia Económica y social del mundo. 5. Guerras y crisis: 1914-1947*, ZER-ZYX y Encuentro, Madrid, 1979:579 i ss.
- GROSSMAN, Gregory: «La Industrialización de Rusia y la Unión Soviética» a CIPOLLA, Carlo M. ed., *Historia Económica de Europa (4) El nacimiento de las sociedades industriales*. Ariel, Barcelona, 1982:129-177.
- KENNEDY, Paul: *Auge y caída de las grandes potencias*, Plaza & Janes, Barcelona, 1989.
- MAMMARELLA, Giuseppe: *Historia de Europa contemporánea (1945-1990)*, Ariel, Barcelona, 1990.
- MAMMARELLA, Giuseppe: *Da Yalta alla perestroika*, Editorial Laterza, Roma-Bari 1990.
- MONOGRÀFIC: «Europa Oriental: el año de la crisis», *Debats*, núm. 31, 1990.
- MONOGRÀFIC: «Viejos y nuevos pensamientos: La política exterior de la Unión Soviética», *Papeles para la Paz*, núm. 35, 1989.
- Le Nouvel État du Monde. Bilan de la décennie 1980-1990*, La Découverte, París, 1990.
- RÚIZ DE ELVIRA, Mariló; PELANDA, Carlos (ed.): *Europa se reencuentra*, El País-Aguilar, Madrid, 1991.
- SHANIN, Teodor: «Agricultura soviética y perestroika: la tarea más urgente y el último objetivo», *Agricultura y Sociedad*, núm. 52, 1989:9-33.
- WARD, Benjamin: «Planificación económica nacional y políticas en la Europa del siglo XX (1920-1970)» a CIPOLLA, Carlo ed., *Historia económica de Europa (5). El siglo XX*, 2, Ariel, 1981:306-345.
- ZAUBERMAN, Alfred: «Rusia y Europa del este. 1920-1970» a CIPOLLA, Carlo ed., *Historia económica de Europa (6). Economías contemporáneas*, 2, Ariel, Barcelona, 1980: 211-256.

Antoni Segura i Mas

Professor d'Història Econòmica a la Universitat de Barcelona